

Seweryn Dmowski*

FUTBOL JAKO INSTYTUCJA SPOŁECZNO-POLITYCZNA W WYBRANYCH NIEDEMOKRATYCZNYCH REŻIMACH POLITYCZNYCH W EUROPIE ANALIZA PORÓWNAWCZA

Abstrakt. Celem artykułu jest ukazanie społeczno-politycznego fenomenu futbolu oraz jego roli w wybranych niedemokratycznych reżimach politycznych w Europie. Wykorzystując porównawczą analizę neoinstytucjonalną czterech przypadków reżimów o charakterze faszystowskim (nazistowskie Niemcy, faszystowskie Włochy, frankistowska Hiszpania oraz salazarowska Portugalia), wypracowano typologię kategorii analitycznych umożliwiających określenie znaczenia futbolu jako instytucji społeczno-politycznej we wspomnianych reżimach politycznych, na którą składają się wpływ oficjalnej ideologii na zinstytucjonalizowany futbol oraz mechanizm przejmowania nad nim kontroli przez niedemokratyczną władzę państwową. W toku analizy porównawczej wykazano podobieństwa i różnice w upolitycznieniu futbolu w Niemczech, Włoszech, Hiszpanii i Portugalii – zarówno potwierdzające dotychczasowe wyniki studiów porównawczych nad tymi reżimami, jak i ukazujące nowe płaszczyzny zależności pomiędzy nimi. Zagadnienie to nie było do tej pory analizowane w tak szerokiej perspektywie porównawczej – istniejące opracowania ograniczają się raczej do pogłębionej analizy upolitycznienia sportu ogólnie (a nie wyłącznie futbolu) przez wybrane reżimy faszystowskie.

Słowa kluczowe: futbol, piłka nożna, reżim polityczny, faszyzm, instytucja polityczna, Europa.

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest próba określenia roli i znaczenia futbolu, rozumianego jako instytucja społeczno-polityczna, w wybranych europejskich niedemokratycznych reżimach politycznych: faszystowskich Włoszech, nazistowskich Niemiec, frankistowskiej Hiszpanii oraz salazarowskiej Portugalii. Warto zaznaczyć, że o ile badania nad totalitarnymi i autorytarnymi reżimami politycznymi o charakterze faszystowskim w Europie doczekały się ogromnej bazy bibliograficznej, a objętość literatury naukowej na temat społecznej i politycznej roli piłki nożnej,

* Dr, Instytut Nauk Politycznych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, ul. Nowy Świat 67, 00-927 Warszawa, e-mail: Seweryn.dmowski@uw.edu.pl

czy szerzej sportu, stale rośnie, o tyle brak jest choćby przyczynkarskich opracowań z obszaru nauk społecznych, które w kompleksowy sposób analizowałyby styk obu wspomnianych zagadnień. Stąd też próba oryginalnego ujęcia tematu, polegająca na przedstawieniu futbolu jako instytucji społeczno-politycznej w ramach wspomnianych reżimów politycznych.

Artykuł składa się z trzech integralnych elementów: niniejszego wprowadzenia, określającego zakres omawianego problemu badawczego, prezentującego strukturę wyводу oraz tezę i pytania badawcze; części pierwszej, w której wyjaśniono podstawowe pojęcia analizowanej problematyki (futbol jako instytucja społeczno-polityczna, niedemokratyczny reżim polityczny o charakterze faszystowskim) oraz zaprezentowano metodę badawczą wraz z kryteriami doboru analizowanych zjawisk; części drugiej, w której wyróżniono podstawowe kategorie analityczne umożliwiające określenie znaczenia futbolu jako instytucji społeczno-politycznej w badanych reżimach politycznych; części trzeciej, w której zastosowano wspomniane kategorie do studium przypadków faszyzmu włoskiego, niemieckiego, hiszpańskiego i portugalskiego; oraz podsumowania, w którym przedstawiono konkluzje, a także zarysowano obszary możliwej dalszej dyskusji naukowej w tym obszarze.

Główna hipoteza niniejszego artykułu głosi, że piłka nożna w porównywalnych faszystowskich reżimach politycznych pełniła funkcję instytucji społeczno-politycznej, która może być przedstawiona w ujęciu porównawczym. Logiczną konkluzją tak sformułowanej tezy jest stwierdzenie, że istnieje płaszczyzna wzajemnego oddziaływania pomiędzy futbolem oraz faszystowskim aparatem władzy, a oddziaływanie to może zostać poddane poznaniu naukowemu z wykorzystaniem aparatu i metod badawczych z obszaru nauk społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem nauk o polityce. Konstruowaniu tak przedstawionej tezy towarzyszyło określenie dwóch podstawowych kategorii analitycznych, za pomocą których można porównać rolę i znaczenie futbolu w niemieckim, włoskim, hiszpańskim i portugalskim reżimach faszystowskich. Kategoriami tymi są wpływ ideologii państwowej na futbol oraz mechanizm przejmowania kontroli nad piłką nożną przez państwo faszystowskie. Dodatkową hipotezą niniejszego tekstu jest twierdzenie, że analiza roli i znaczenia futbolu w wybranych reżimach o charakterze faszystowskim zasadniczo odzwierciedlać będzie podstawowe podobieństwa i różnice między nimi – wyjątkiem od tej zasady będą sytuacje wynikające z odmiennej społeczno-kulturowej historii piłki nożnej w Niemczech, Włoszech, Hiszpanii oraz Portugalii.

Należy jednoznacznie stwierdzić, że celem autora niniejszego artykułu nie było ani dokonanie głębszej refleksji naukowej w obszarze współczesnej teorii niedemokratycznych reżimów politycznych samej w sobie, ani analiza porównawcza wybranych form rządów o charakterze faszystowskim, ani tym bardziej uzasadnienie konieczności prowadzenia badań politologicznych nad piłką nożną. W pierwszym i drugim przypadku istnieje wspomniany już niezwykle bogaty

dorobek naukowy, do którego najważniejszych pozycji autor będzie odwoływał się w dalszych częściach tekstu. W trzecim przypadku uzasadnienie takie nie jest konieczne chociażby ze względu na dotychczasowe skuteczne próby dowiedzenia konieczności prowadzenia badań społecznych nad futbolem, szczególnie w obszarze nauk o polityce (Dmowski 2018). Dodatkowo autor niniejszego artykułu intencjonalnie pominął kwestie propagandowego wykorzystania futbolu, czy szerzej sportu, przez reżimy faszystowskie oraz jego instrumentalne wykorzystanie w polityce zagranicznej, gdyż ten aspekt upolitycznienia sportu ma bogatą literaturę przedmiotu i stanowi obszar najbardziej ekstensywnych badań naukowych.

2. Podstawowe pojęcia

Jeśli na problem badawczy, będący powodem powstania niniejszego tekstu, spojrzemy strukturalnie, składa się on z trzech komponentów: futbolu jako zjawiska kulturowo-społecznego, mechanizmu pełnienia przez niego funkcji instytucji społeczno-politycznej oraz zjawiska niedemokratycznego reżimu politycznego. Należy oddać pierwszeństwo zdefiniowaniu tych kluczowych konstruktów pojęciowych w oparciu o dorobek wybranych dyscyplin nauk społecznych, w szczególności zaś nauk o polityce i socjologii, następnie zaś wybrać adekwatną do omawianego zagadnienia metodę badawczą.

Na potrzeby niniejszego tekstu piłkę nożną będziemy rozumieli jako jedną z wielkich instytucji kulturowych, która na całym świecie nadaje kształt narodowym tożsamościom i spaja je (Giulianotti 1999). Najpopularniejsza na świecie dyscyplina sportu analizowana wraz z towarzyszącymi jej politycznymi, społecznymi i kulturowymi kontekstami staje się sama w sobie kategorią analityczną – zwierciadłem otaczającej ją rzeczywistości politycznej (Dmowski 2018), a więc również reżimu politycznego.

Rozumienie futbolu jako instytucji społeczno-politycznej polega na traktowaniu go jako specyficznej instytucji społecznej, będącej przestrzenią emanacji polityczności, czyli ekspresji treści politycznych dotyczących funkcjonowania państwa, organizacji władzy oraz ładu społeczno-politycznego. Tak rozumiana piłka nożna będzie nie tylko odzwierciedlała otaczającą ją rzeczywistość polityczną, ale także wpływała na nią zgodnie z podstawowymi założeniami instytucjonalizmu, zakładającego sprzężenie zwrotne między wzajemnym wpływem jednostek i instytucji (Lowndes 2006: 89–108) oraz nowe rozumienie instytucji nie tylko jako struktur materialnych i reguł prawnych, ale także jako nieformalnych kodów zachowań, mitów czy symboli (Poboży 2010: 217–218, 225).

Jednym z kluczowych dla wywodu zaprezentowanego w niniejszym tekście pojęć jest niedemokratyczny reżim polityczny. Zacząć należy od próby zdefiniowania pojęcia reżimu politycznego – mimo pozornej oczywistości jego znaczenia i upowszechnienia w dyskursie politologicznym, zadanie to okazuje się

nico bardziej skomplikowane. Punktem wyjścia niech będzie definicja, mówiąca iż reżim polityczny to „układ formalnych (prawnych) oraz nieformalnych zasad i mechanizmów regulujących funkcjonowanie centrum władzy politycznej oraz sposób jego powiązania ze społeczeństwem (otoczeniem społecznym). Z charakteru reżimu politycznego można wywnioskować, kto ma dostęp do centrów decyzyjnych i przy wykorzystaniu jakich procedur oraz w jaki sposób decydenci polityczni starają się ułożyć stosunki z resztą wspólnoty politycznej. [...] Zasadniczo można podzielić reżimy polityczne na demokratyczne oraz niedemokratyczne. Przykładem drugiego może być reżim polityczny totalitarny czy autorytarny” (Antoszewski, Herbut 2002: 385). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na toczącą się w obszarze subdyscypliny badań nad reżimami politycznymi dyskusję na temat współzależności terminów „reżim polityczny” i „system polityczny” oraz ich ewentualnej wymiennosci. Wydaje się jednak, że możliwość zamiennego stosowania tych określeń trzeba jednoznacznie wykluczyć na podstawie aktualnych badań nad niedemokratycznymi formami rządów (Holzer, Balík 2009: 24–33). Nieco zmodyfikowana definicja reżimu politycznego uznaje go za „zbiór istniejących zasad, norm, reguł i procedur decyzyjnych (formalnych i nieformalnych), określających działania władzy i jej interakcje ze sferą społeczną i ekonomiczną, wokół których powstają oczekiwania i motywacje poszczególnych aktorów politycznych. Dokładniej mówiąc, chodzi o wyrażenie tego, jak władczo uprzywilejowany aktor rozumie wykonywanie władzy państwowej i jej legitymizację w oczach wspólnoty politycznej. Do tego rozumienia aktor odwołuje się podczas komunikacji ze wspólnotą polityczną, czy to chcąc ją mobilizować, czy depolityzować, czy też interpretować fundament jej jedności” (Holzer, Balík 2009: 31–32). „Niedemokratyczność” reżimu politycznego będzie rozumiana zgodnie z kryterium „obecności otwartych i uczciwych konkurencyjnych wyborów. [...] jeśli dojdziemy do wniosku, że nie mamy do czynienia z prawdziwymi wyborami, to nie mamy też do czynienia z demokracją, ale z niedemokracją” (Holzer, Balík 2009: 91).

Raz jeszcze należy wyraźnie podkreślić, że celem niniejszego artykułu nie jest refleksja metodologiczna nad teorią niedemokratycznych reżimów politycznych, a autor stosuje rozumienie tego pojęcia na bazie wyników najbardziej uznanych przedstawicieli subdyscypliny. Podobnie będzie w przypadku wskazania na różnice pomiędzy wspomnianymi już dwoma najbardziej upowszechnionymi typami reżimów niedemokratycznych – autorytaryzmem i totalitaryzmem. Autor będzie rozumiał te terminy zgodnie z klasyczną już niemal koncepcją Juana José Linza, który rozróżnienie pomiędzy tymi typami przedstawił na osiach ideologiczności i partycypacji. Rekapitułując jego wywód, należy przyjąć, że totalitaryzmem będziemy określać taki niedemokratyczny reżim polityczny, w którym funkcjonuje centralny ośrodek władzy o monistycznym charakterze, istnieje oficjalna reżimowo-państwowa ideologia, a władza generuje dynamiczną mobilizację mas społecznych, którą kanalizuje za pomocą swojego aparatu instytucjonalnego.

Jednocześnie jako autorytaryzm będziemy określać taki niedemokratyczny reżim polityczny, który charakteryzuje ograniczony pluralizm polityczny, pozwalający heterogenicznej elicie rządzącej na utrzymanie władzy. Nie istnieje w nim jedna oficjalna ideologia, przez co skala mobilizacji społeczeństwa jest znacznie mniejsza niż w totalitaryzmie – zostaje ona zastąpiona „typami mentalnymi”, które można scharakteryzować jako emocjonalno-umysłowe strategie indywidualnego przystosowania do ograniczeń narzucanych przez reżim (LinZ 2000).

3. Metoda badawcza

Przyjęcie neoinstytucjonalnego podejścia do rozumienia roli i znaczenia futbolu w reżimie politycznym jednocześnie narzuca przyjęcie adekwatnej metody badawczej. Nowy instytucjonalizm nie ma jednolitego charakteru, przyjęło się wyróżniać w jego ramach różne nurty, pośród nich również ten określany mianem historycznego (Djelic 2010: 16). Przedmiotem badań z jego użyciem mogą stać się wszelkie zasady rządzące zachowaniem aktorów procesu politycznego, a „ważną rolę w instytucjonalizmie historycznym odgrywa kontekst historyczny działań i decyzji politycznych. [...] Dopiero zbadanie genezy i historycznej ewolucji zjawisk pozwala w pełni zrozumieć ich sens, jednak celem nie jest odkrycie pewnych prawidłowości. Zmienność uwarunkowań historycznych powoduje bowiem, że nieprawdziwe byłoby twierdzenie, iż ten sam zestaw przyczyn w innym okresie wywoła podobne skutki. A zatem instytucjonalizm historyczny opowiada się za kompleksowym postrzeganiem przyczyn określonych zdarzeń politycznych i uznaje, że stają się one widoczne dopiero po dokonaniu historyczno-porównawczych analiz” (Poboży 2010: 222).

Przedstawione we wprowadzeniu założenia odnoszące się do niniejszego tekstu oraz powyższe uwagi dotyczące istoty nowego instytucjonalizmu historycznego wymuszają przeprowadzenie badań porównawczych. Mimo wszelkich trudności teoretyczno-metodologicznych, jakie nastęrcza politologiczna komparatystyka, jej zastosowanie jest niezbędne – jeśli bowiem politologia ma formułować ogólne twierdzenia na temat zjawisk politycznych, porównania są jedyną możliwością ich praktycznego przetestowania (Hopkin 2006: 254). Badania porównawcze, których wyniki opisuje niniejszy artykuł, zostały przeprowadzone z wykorzystaniem metody różnicy, polegającej na analizie przypadków generalnie podobnych względem siebie, różniących się jednak pod względem zmiennych, których wzajemną relację analizuje badacz. Zmienne te zawarte będą we wspomnianych we wprowadzeniu kategoriach analitycznych, które zostały szczegółowo opisane w dalszej części tekstu.

Reasumując, metodą badawczą wykorzystaną przy analizie roli i znaczenia futbolu w wybranych niedemokratycznych reżimach politycznych w Europie była porównawcza analiza instytucjonalna w ujęciu historycznym (Morgan, Campbell, Crouch, Pedersen, Whitley 2010: 1–10).

4. Analizowane zjawiska i kryteria ich doboru

W niniejszym tekście rola i znaczenie futbolu jako instytucji politycznej w niedemokratycznych reżimach politycznych zostały przedstawione na podstawie czterech historycznych przykładów: faszystowskich Włoch pod rządami Benito Mussoliniego (1922–1943), nazistowskiej Trzeciej Rzeszy pod przywództwem Adolfa Hitlera (1933–1945), faszystowskiej Hiszpanii generała Francisco Franco (1938–1975) oraz faszystowskiej Portugalii Antonio de Oliveiry Salazara (1932–1968). Taki dobór oznacza w badaniach nad politycznymi aspektami sportu odejście od zbiorczego traktowania wszystkich reżimów niedemokratycznych różnego rodzaju jako jednej kategorii porównawczej (Arnaud, Riordan 1998; Gąsowski, Bielański 2009), co zdaniem autora jest ze wszech miar słuszne. Za takim podejściem przemawia przynajmniej kilka ważkich argumentów.

Po pierwsze, ograniczono przedmiot analizy do czterech reżimów faszystowskich, rezygnując z reżimów o charakterze komunistycznym. W ten sposób poza nawiasem pozostała polityczna rola futbolu w Związku Radzieckim oraz jego satelitach. Zabieg ten miał na celu przede wszystkim zachowanie spójności przedmiotu porównania, pozwolił także utrzymać spójność narracyjną oraz chronologiczną. Nie bez znaczenia był również fakt, że społeczno-kulturowa geneza i proces rozwoju współczesnego futbolu były w przypadku Związku Radzieckiego i innych państw powstałych w trakcie i po zakończeniu I wojny światowej zupełnie odmienne.

Po drugie, do porównania wybrano reżimy w krajach zaliczanych do Europy Zachodniej, a więc takie, w których współczesny futbol rozwijał się w ramach państw narodowych pod koniec XIX i na początku XX wieku, a proces ten następował bezpośrednio po rewolucji przemysłowej i równoległe do tworzenia się politycznych, społecznych i kulturowych podwalin nowoczesnych społeczeństw. W ten sposób poza porównaniem pozostały reżimy faszystowskie w Europie Środkowo-Wschodniej (Rumunia, Węgry) oraz Południowej (Grecja).

Po trzecie, mimo wszystkich istotnych ideologicznych i doktrynalnych różnic pomiędzy włoskim, niemieckim, hiszpańskim i portugalskim modelem faszyzmu, wybrano do analizy porównawczej zjawiska generalnie podobne, które niejednokrotnie były ujmowane w ten sam sposób przez czołowych badaczy w obszarze badań politologicznych nad faszyzmem (Payne 1983, 1996; Lewis 2002; Pinto 2009; Pinto, Kallis 2015; Griffin 1993).

Przyjęte i opisane powyżej kryteria doboru przedmiotu porównania mogą wiązać się z dwiema zasadniczymi wątpliwościami. Pierwsza z nich polega na arbitralnym braku rozróżnienia na reżimy autorytarne i totalitarne (ze wszystkimi komparatystycznymi konsekwencjami tego kroku), druga zaś na zbyt dalekiej różnorodności porównywanych zjawisk ze względu na ich trwałość w czasie (Mussolini sprawował władzę niemal przez 21 lat, Salazar rządził 36, a Franco 37 lat, podczas gdy Hitler „jedynie” 12). Wydaje się jednak, że wątpliwości te można

przewyciężyć argumentami merytorycznymi. Przyjęcie spójnej i homogenicznej kategorii niedemokratyczności reżimu politycznego jako jednego z kryteriów doboru obiektów porównania wyłącza ryzyko popełnienia błędu metodologicznego, natomiast relatywnie krótszy czas istnienia Trzeciej Rzeszy w opinii autora został zrównoważony jej przerażającym i dalekosiężnym wpływem na rzeczywistość społeczno-polityczną w omawianym okresie.

5. Kategorie analityczne w badaniu porównawczym

Z brakiem jednej uznanej i wyczerpującej definicji faszyzmu pogodzili się czołowi światowi badacze tego zjawiska (Payne 1983: 3–4). I choć, jak już wcześniej wspomniano, celem tego tekstu nie jest analiza zjawiska faszyzmu jako takiego, warto przeanalizować sposoby jego rozumienia w celu wypracowania kategorii analitycznych dla badań porównawczych roli futbolu w różnych reżimach o charakterze faszystowskim.

Roger Griffin przyjął szeroką definicję faszyzmu jako „rodzaju ideologii politycznej, gdzie mitycznym jądrem wszystkich jej odmian jest palingenetyczna forma populistycznego ultra-nacjonalizmu” (Griffin 1991, za: Payne 1996: 5). Popierający takie podejście Stanley G. Payne skonstruował typologię kryteriów definicyjnych, mających zastosowanie do wszystkich form międzywojennego faszyzmu i umożliwiających ich porównawcze ujęcie, na które składają się: faszystowskie negacje (antyliberalizm, antykomunizm, antykonserwatyzm), ideologia i cele (nowe państwo i struktura społeczna, imperialna przebudowa pozycji międzynarodowej, nowa „świecka wiara”) oraz forma organizacyjna (polityczny symbolizm, mobilizacja mas, akceptacja i użycie przemocy, męska dominacja, egzaltacja młodości, charyzmatyczne przywództwo) (Payne 1995: 6–7). Arystoteles A. Kallis wyróżnił natomiast cztery czynniki, które definiują modelowy reżim faszystowski i mają zastosowanie do badań porównawczych ośmiu jego odmian: niemieckiej, włoskiej, hiszpańskiej, portugalskiej, greckiej, austriackiej, węgierskiej i rumuńskiej. Są to: ideologia, konsolidacja, kształtowanie polityki oraz ponadnarodowy wymiar (Kallis 2000). Z kolei Stefan Bielański przywołuje refleksję Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza nad faszystowskim totalitaryzmem, wskazując na znaczenie partii totalitarnej, nacjonalizm i rasizm, rolę wodza, elit i podporządkowanych im mas, neohegelianizm i decyzyzizm, a także solidaryzm jako najważniejsze jego cechy (Kozub-Ciembroniewicz 2007, za: Bielański 2009: 88).

Próba wypracowania kategorii analitycznych dla badań porównawczych roli piłki nożnej w niedemokratycznych reżimach politycznych o charakterze faszystowskim narażona jest na kilka zagrożeń, z których największymi wydają się być wtórność i popadanie w banał. Kwestią absolutnie oczywistą i wielokrotnie udowodnioną jest fakt instrumentalnego wykorzystywania sportu przez

niedemokratyczną władzę (demokratyczną zresztą również, tylko w inny sposób) jako politycznego narzędzia o charakterze *soft power*. Zgodnie z założeniami niniejszego artykułu oraz przyjętym modelem badań porównawczych, nie jest celem wyważanie otwartych drzwi i ponowne udowadnianie twierdzeń dawno już dowiedzionych, lecz pogłębienie refleksji na temat podobieństw i różnic w wykorzystaniu sportu, a konkretnie piłki nożnej, przez wybrane reżimy faszystowskie. Dlatego też syntetyzując przywołane w poprzednim akapicie definicje, kryteria, czynniki i cechy faszyzmu, zaproponowano dwie kategorie analityczne mające zastosowanie do porównawczego ujęcia roli futbolu w faszystowskich reżimach politycznych Niemiec, Włoch, Hiszpanii i Portugalii. Są to wpływ ideologii faszystowskiej na futbol oraz charakter mechanizmu państwowej kontroli nad nim.

6. Ideologia faszystowska a futbol

Wspomniane już problemy ze zdefiniowaniem pojęcia faszyzmu uwioczniają się najmocniej w przypadku dyskusji porównawczych nad obliczem ideologicznym wybranych reżimów faszystowskich. Poza dwoma bezdyskusyjnymi przykładami hitlerowskich Niemiec i Włoch Mussoliniego mamy do czynienia z reżimami, które Roger Griffin nazwał „para-faszystowskimi”, czyli selektywnie wykorzystującymi wybrane elementy ideologii faszystowskiej, często w ich mniej radykalnej formie (Griffin 1994, za: Kallis 2000: 80). Zatem porównanie związków ideologii faszystowskich i para-faszystowskich z futbolem w omawianych krajach najlepiej jest rozpatrzeć wedle stopnia zideologizowania piłki nożnej jako elementu reżimu politycznego.

Zdecydowanie najsilniejszy wpływ ideologii faszystowskiej na futbol rozumiany w kategoriach instytucji politycznej można było zaobserwować w nazistowskich Niemczech. Przejawiał się on w politycznie i prawnie usankcjonowanym rasizmie. W przypadku futbolu rasistowski komponent ideologiczny polegał z jednej strony na podkreślaniu aryjskości niemieckiej „rasy panów”, z drugiej zaś na brutalnym wykluczeniu ze społeczności sportowej Żydów. Zgodnie z założeniami ideologicznymi samego Hitlera, państwo nazistowskie miało służyć aryjskiej wspólnotce rasowej, a jego budową i obroną powinni zająć się najlepiej wyszkoleni fizycznie i wojskowo Niemcy (Wynn 2007: 38). Ideologia nazistowska wiązała siłę fizyczną i atletyczność z siłą polityczną. Warto zwrócić uwagę na fakt, że ideologia nazistowska zdecydowanie preferowała gimnastykę jako dyscyplinę sportu mogącą wychować nowy typ aryjskiego Niemca – piłka nożna traktowana była przede wszystkim jak obca kulturowo naleciałość brytyjska, jednak szybko rosnąca popularność futbolu w Republice Weimarskiej sprawiła, że naziści nie mogli przejść wobec niego obojętnie chociażby z powodów propagandowych. Szczególnie ciekawy jest w tym kontekście fakt zablokowania w 1933 roku przez nazistowskie władze prób wprowadzenia do niemieckiego

futbolu profesjonalizmu (a więc możliwości zarabiania przez piłkarzy na grze), postrzeganego jako element odrzuconej przez nazistów burżuazyjnej moralności (Wynn 2007: 53). Z kolei represje wobec Żydów zaangażowanych w niemiecki futbol zaczęły się już w 1933 roku, a ich celem było usunięcie osób narodowości żydowskiej z wszelkich klubów i organizacji sportowych, a także zakazanie im korzystania z infrastruktury treningowej (Merkel 2000: 185). Również i te prześladowania wpisano w kontekst zwalczania profesjonalizmu, czyniąc z Żydów kozłów ofiarnych walki z chciwością i chęcią wzbogacania się na futbolu (Havemann 2005). Sytuacja powtórzyła się w 1938 roku po Anschlussie Austrii, która miała niezwykle bogate tradycje piłkarskie. Żydowskich piłkarzy poddano represjom, a futbol „nacionalizowano”, likwidując i zmieniając nazwy drużynom związanym ze społecznościami żydowskimi (Marschik 1999).

W przypadku Włoch Mussoliniego wpływ oficjalnej ideologii na futbol również był znaczny, ale jego akcenty były inaczej rozłożone. Głównym drogowskazem ideologicznym dla włoskiej piłki nożnej rozumianej jako instytucja polityczna był imperialny nacjonalizm. Przejawiał się on nie tylko w całkowitej italianizacji języka i kultury piłkarskiej, począwszy od nazwy krajowej federacji piłkarskiej i samego określenia *calcio* (odrzuconie anglojęzycznego słowa „football”), aż po zmianę nazw klubów piłkarskich na bardziej włoskie (FC Inter Milan, znany również jako Internazionale, stał się z tego powodu klubem o nazwie Ambrosiana (Connolly, MacWilliam 2005: 49). Włoski reżim faszystowski starał się również przeciwdziałać wszelkim formom podsycania konfliktów społecznych i kulturowych, których ekspresji mógłby sprzyjać futbol – próbowano osiągnąć to między innymi poprzez wprowadzenie ogólnokrajowych rozgrywek w formule ligowej oraz łączenie lokalnych klubów w większe organizacje (Kassimeris, Xinaris 2017). Simon Martin określił to kompleksowe zjawisko mianem fenomenu nacionalizacji włoskiej piłki nożnej, polegającego na podporządkowaniu najpopularniejszej dyscypliny włoskiego sportu idei nacjonalistycznej i jej interesom (Martin 2004). Ponieważ faszyzm włoski zakładał budowę Imperium Włoskiego na wzór imperium rzymskiego, hasła rasistowskie ustępowały w swym znaczeniu postulatowi irredenty. Niemniej ten element ideologii faszystowskiej również wywarł wpływ na włoski futbol, gdy w 1938 roku władze piłkarskie zaczęły szkanować sportowców pochodzenia żydowskiego (Kassimeris, Xinaris 2017).

W hiszpańskim i portugalskim modelu reżimu faszystowskiego rola ideologii nie była aż tak rozbudowana, jednak jej analiza w kontekście futbolu rozumianego jako instytucja polityczna prowadzi do dużo głębszych wniosków aniżeli te, które można wyciągnąć z analizy podstawowych różnic między reżimami totalitarnymi i autorytarnymi.

Generał Francisco Franco pragmatycznie podchodził do kwestii ideologicznych, umiejętnie rozkładając akcenty między tradycjonalizmem i radykalizmem. Tworzone przez niego struktury polityczne łączyły integralny i rewolucyjny nacjonalizm oraz agresywny antysocjalizm z tradycyjnym przywiązaniem do

militaryzmu i katolickich wartości (Kallis 2000: 81–82). Istota ideologicznego wpływu faszyzmu hiszpańskiego na futbol rozumiany jako instytucja społeczna polegała na nacjonalistycznej indoktrynacji. Służyła temu próba uczynienia przez reżim „patriotycznych kościołów” ze stadionów piłkarskich, a także wykorzystania ich dla odciążenia zainteresowania tłumów od bieżącej polityki (Quiroga 2015). Reżim Franco umiejętnie wykorzystywał popularność piłki nożnej do promowania nowego modelu hiszpańskiej tożsamości narodowej w wydaniu kastylijskim (Kassimeris, Xinaris 2017), szczególnie w pierwszych latach po zakończeniu hiszpańskiej wojny domowej. W późniejszym okresie w hiszpańskim futbolu pojawiły się również ideologiczne elementy dyskursu gwałtownie zwalczającego regionalizm i separatyzm – wbrew często powtarzanym utartym opiniom jego ostrze nie było wymierzone we wszystkie tożsamości regionalne w równym stopniu, co szczególnie wyraźnie ilustruje stosunek reżimu do „złych” z tego punktu widzenia Katalończyków (FC Barcelona jako nośnik antyfrankistowskich wartości i tożsamości) i „dobrych” Basków, których tożsamość często była przedstawiana przez reżim jako integralny komponent hiszpańskiej narodowości (Quiroga 2015: 523).

Z kolei Salazar, mimo że wdrażał daleko idące reformy społeczne oraz wykorzystywał pewne elementy faszystowskiego stylu organizacji państwa, takie jak tajna policja czy cenzura, konstruował w istocie reżim ideologicznie oparty na zachowaniu konserwatywnych i katolickich wartości oraz ochronie politycznego *status quo* przed alternatywnymi, bardziej radykalnymi modelami władzy politycznej. Paradoksalnie to właśnie Salazar trwale uniemożliwił działalność polityczną narodowym syndykalistom, którym ideologicznie znacznie bliżej było do faszyzmu w wydaniu włoskim czy niemieckim. Podobne zjawisko można było zaobserwować w przypadku portugalskiego futbolu, na który ideologia faszystowska oddziaływała w sposób bardzo ograniczony. Co więcej, decyzja o zakazie profesjonalizmu wśród sportowców z 1943 roku na niemal dwadzieścia lat sparaliżowała rozwój nowoczesnego sportu. Ze względu na brak sukcesów portugalskiej piłki reżimowi niezwykle trudno było efektywnie wykorzystać futbol w kampanii propagandowej, dopiero sukcesy Benfiki Lizbona (zwycięstwo w Pucharze Mistrzów w 1961 r.) oraz reprezentacji narodowej (brązowy medal Mistrzostw Świata w 1966 r.) w latach sześćdziesiątych stworzyły taką szansę, która zresztą nie została właściwie wykorzystana (Serrado 2009).

7. Faszystowska kontrola nad piłką nożną

Kallis twierdzi, że przejmowanie instytucji państwa przez reżim faszystowski należy rozpatrywać jako proces wewnętrznej konsolidacji politycznej (Kallis 2000: 84), polegającej na przejęciu kontroli nad oficjalnym aparatem państwowym, procesem decydowania politycznego oraz przeciwstawnymi biegunami

mocy politycznej wewnątrz systemu, o ile ich istnienie zostało utrzymane. Można wyróżnić następujące płaszczyzny i formy tego procesu, zależne od rodzaju faszystowskiej konsolidacji (kooperatywnej lub antagonistycznej względem istniejącego porządku instytucjonalnego), jej stopnia (ograniczonego i rozproszonego lub dynamicznego i wszechogarniającego) oraz tempa (szybkiego lub powolnego).

Poza krótkim okresem pomiędzy objęciem przez Adolfa Hitlera urzędu kanclerza (styczeń 1933 roku) i śmiercią prezydenta Paula von Hindenburga (sierpień 1934), nazistowski model konsolidacji politycznej stanowi najbardziej radykalny przykład procesu antagonistycznego, dynamicznego i niezwykle szybkiego (Kallis 2000: 84). Zjawisko podporządkowywania woli Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników wszystkich przejawów życia społecznego (*Gleichschaltung*) nie ominęło również sportu, który został całkowicie podporządkowany polityce nazistów na płaszczyznach udziału w sterowaniu masami, przygotowania młodzieży do szeroko rozumianej służby, w tym wojskowej, oraz propagandy nordyckiej wyższości rasowej (Wyskok 2016: 12). Niemiecki Związek Piłki Nożnej (Deutscher Fußball-Bund, DFB) utracił swą niezależność w maju 1933 roku, wraz z ogłoszeniem przez Hansa von Tschammer und Osten, Komisarza Rzeszy ds. Wychowania Fizycznego i Sportu, głównych zasad dotyczących reorganizacji niemieckiego sportu. DFB, pod nową i łudząco podobną do poprzedniej nazwą – Deutscher Fußball-Verband, stał się jedną z 15 wyspecjalizowanych jednostek sportowych podległych tymczasowemu Zarządowi ds. Wychowania Fizycznego (Reichsführerring für Leibesübungen), który następnie w styczniu 1934 roku przekształcił się w Niemiecki Związek Rzeszy ds. Ćwiczeń Fizycznych (Deutscher Reichsbund für Leibesübungen), w ramach którego powstało 21 wyspecjalizowanych urzędów, z których największy był Urząd ds. Piłki Nożnej (Fachamt Fußball) (Wyskok 2016: 13–14), na którego czele stanął dotychczasowy przewodniczący DFB – Felix Linnemann. Ten etap konsolidacji nazywano również pierwszym „zrównaniem” (Stępiński 2015: 40). Drugie „zrównanie” dopełniło się w 1938 roku, kiedy to zwierzchności NSDAP formalnie podporządkowano DFB, który stał się jednym z urzędów (Reichsfachamt für Fußball) Narodowosocjalistycznego Związku Rzeszy ds. Ćwiczeń Fizycznych (Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen, NSRL) – oficjalnego urzędu kierującego sportem Trzeciej Rzeszy, prowadzonego przez NSDAP (Wyskok 2016: 14). Formalna likwidacja DFB nastąpiła w 1940 roku. Jednocześnie przemianom politycznym w strukturze instytucjonalnej niemieckiego futbolu towarzyszyła zmiana formatu ogólnokrajowych rozgrywek piłkarskich. Od 1933 roku rozpoczęto likwidację dotychczasowego systemu rozgrywek o mistrzostwo Niemiec, o które walczyli systemem pucharowym mistrzowie siedmiu czempionatów regionalnych, prowadzonych przez związki krajowe cieszące się znacznym stopniem samodzielności (Wyskok 2016: 15–16). Nowy system rozgrywek został oparty na nazistowskim systemie administracyjnym Niemiec, a walkę o mistrzostwo Trzeciej Rzeszy scentralizowano. W 16 krajach (Gau – w miarę rozwoju terytorialnego hitlerowskich

Niemiec liczba tych jednostek zwiększała się) drużyny rywalizowały w dziesięciospołowych ligach, których zwycięzcy rywalizowali o tytuł mistrza Niemiec.

W porównaniu do modelu nazistowskiego proces konsolidacji w faszystowskich Włoszech przebiegał nieco inaczej. Po pierwsze, dopuszczał on daleko idącą kooptację istniejących instytucji społecznych oraz współistnienie z nimi w granicach wyraźnie określanych przez władzę faszystowską. Po drugie, był znacznie bardziej rozłożony w czasie – Benito Mussolini został premierem w 1922 roku, władzę dyktatorską przejął trzy lata później, a przyspieszenie procesu konsolidacji instytucjonalnej nastąpiło dopiero w 1935 roku (Kallis 2000: 85). Przebudowa całego zinstytucjonalizowanego sportu i wychowania fizycznego w faszystowskich Włoszech to bardzo obszerne zagadnienie, będące przedmiotem odrębnych opracowań (Teja 1995). W przypadku analizy piłki nożnej warto zwrócić uwagę na niezależne od procesu przejmowania władzy przez faszystów warunki, które sprzyjały konsolidacji futbolu na Półwyspie Apenińskim. Narodowe tradycje włoskiego futbolu sięgają końca XIX wieku, kiedy to powstały pierwsze struktury krajowej federacji piłkarskiej oraz rozpoczęto rywalizację o mistrzostwo Włoch. W 1909 roku powstała Włoska Federacja Piłki Nożnej (Federazione Italiana Giuoco Calcio, FIGC), instytucja reprezentująca włoski futbol aż do 1921 roku, kiedy to *calcio* stanęło w obliczu rozpadu na dwie niezależne federacje. Ponowne zjednoczenie nastąpiło w 1922 roku (Bielański 2009: 91). W 1926 roku, wraz z podpisaniem „Karty z Viareggio”, nastąpiła rewolucja we włoskim futbolu, który został całkowicie podporządkowany faszystom (Martin 2004: 58–60). Nowym prezesem FIGC został Leandro Arpinati, działacz piłkarski z Bolonii i były przywódca lokalnych faszystów. Kolejnym etapem centralizacji futbolu było uruchomienie ogólnokrajowych rozgrywek ligowych o mistrzostwo Włoch w sezonie 1929/1930 oraz przeniesienie siedziby FIGC do Rzymu. W 1933 roku kierownictwo w organizacji objął Giorgio Vaccaro, wysoki funkcjonariusz faszystowski. Przynależność do Włoskiej Partii Faszystowskiej (Partito Nazionale Fascista) będzie charakterystyczną cechą wszystkich czołowych postaci włoskiego futbolu lat dwudziestych, trzydziestych i czterdziestych (Bielański 2009: 94–96).

Zupełnie inaczej przebiegała konsolidacja polityczna w faszystowskich państwach Półwyspu Iberyjskiego, którą Kallis określił jako „nie całkiem dynamiczną, nie otwarcie antagonistyczną, lub łączącą obie te cechy” (Kallis 2000: 86). W przypadku frankistowskiej Hiszpanii oznaczało to rozproszenie faszystowskiego wpływu na strukturę władzy oraz wybór esencjonalnie kooperatywnej strategii radzenia sobie z zastanymi grupami oraz instytucjami, co można było również zaobserwować w procesie tworzenia się portugalskiego Estado Novo.

W Hiszpanii futbol rozwijał się od ostatniej dekady XIX wieku w tradycyjnych regionach kulturowych państwa. Powstanie ogólnokrajowej struktury rozgrywek w postaci Pucharu Króla (1903) wyprzedziło utworzenie ram instytucjonalnych w postaci stowarzyszeń piłkarskich, które w 1913 roku połączyły się w Królewski Hiszpański Związek Piłki Nożnej (Real Federación Española de Fútbol, RFEF).

Po wygraniu przez hiszpańskich faszystów wojny domowej w latach 1936–1939, władze przystąpiły do politycznej organizacji sportu. W 1941 roku generał Franco podpisał dekret tworzący Narodowe Przedstawicielstwo Sportowe (Delegacion Nacional de Desportes) i powierzający kierowanie oraz promocję sportu faszystowskiej Falandze (Aja 1998: 105). Oznaczało to radykalną zmianę w państwowej koncepcji futbolu, który z przejawu społeczeństwa obywatelskiego stał się integralną częścią maszyny państwa. Kluby piłkarskie utraciły swoją autonomiczną pozycję, pozbawiono je także niezależnej struktury zarządczej. Oznaczało to koniec dotychczasowego liberalnego i demokratycznego charakteru klubów piłkarskich – ich członkowie utracili możliwość swobodnego wyboru kierownictwa organizacji, choć w latach pięćdziesiątych niektóre przepisy w tym zakresie zostały delikatnie złagodzone (Llopis-Goig 2015: 90). Co ciekawe, w przeciwieństwie do Niemiec i Włoch konsolidacja faszystowska nie przyniosła zmian w systemie rozgrywek piłkarskich, bowiem już od 1928 roku batalia o tytuł mistrza Hiszpanii toczyła się na szczeblu centralnym w formie ligowej.

Jeszcze inaczej wyglądał przypadek Portugalii. Piłka nożna dynamicznie rozwijała się tam już w ostatnich dwóch dekadach XIX wieku, by w kolejnym stuleciu przyjąć pierwsze zinstytucjonalizowane formy. Pierwszy ogólnokrajowy związek piłki nożnej powstał w 1914 roku (União Portuguesa de Futebol, przekształcony w 1926 roku w istniejącą do dzisiaj Federação Portuguesa de Futebol). W 1922 roku wystartowały pierwsze zawody o futbolowe mistrzostwo Portugalii rozgrywane systemem pucharowym. W sezonie 1934/1935 portugalskie kluby piłkarskie po raz pierwszy rywalizowały o mistrzostwo kraju w systemie ligo-wym, a dotychczasowe rozgrywki pucharowe przemianowano w 1938 roku na Puchar Portugalii. Ostatnie kroki na drodze ewolucji ram instytucjonalnych portugalskiego futbolu miały już miejsce pod rządami Antonio de Oliveiry Salazara, który w 1932 roku został premierem, a następnie doprowadził do zmiany konstytucji. W 1933 roku odbył się kongres portugalskich klubów sportowych, który uznaje się za początek zbliżenia pomiędzy światem sportu a reżimem Salazara (Drumond 2013: 327). Jednakże oficjalna kontrola państwowa nad sportem rozpoczęła się w 1942 roku wraz z powstaniem Generalnego Dyrektoriatu Wychowania Fizycznego, Sportu i Zdrowia Młodzieży (Direção Geral de Educação Física, Desporto e Saúde Escolar). Organizacja, powołana formalnie do nadzorowania i rozwoju kultury fizycznej, w rzeczywistości dążyła do rozciągnięcia kontroli państwa nad wszelkimi przejawami aktywności społecznej. Jednak, co zaskakujące, skala i zakres jej oddziaływania nie były znaczne, a klubom piłkarskim pozostawiono dużą swobodę działania (Serrado 2009).

8. Podsumowanie

Stefan Bielański podsumowując swoje rozważania na temat związków faszyzmu włoskiego ze sportem stwierdził, że „świadomość podobieństw i różnic (także w badaniach nad relacjami między sportem a polityką w państwach totalitarnych i autorytarnych) musi być podstawą – wręcz inspiracją – do podejmowania szerszej zakrojonych prac badawczych, w tym mających charakter analiz porównawczych. [...] postulowane wyżej badania porównawcze są nie tylko potrzebne, ale możliwe do zrealizowania. Niezbędny jest jednak wysiłek badawczy o charakterze interdyscyplinarnym, obejmujący zatem prace nie tylko z zakresu historii czy politologii, ale także z dziejów kultury fizycznej i sportu, prace prasoznawców oraz specjalistów z zakresu sztuk audiowizualnych” (Bielański 2009: 100).

Niniejszy tekst stanowił próbę podjęcia badań porównawczych nad rolą i miejscem futbolu w wybranych europejskich reżimach politycznych o charakterze faszystowskim. Udało się zweryfikować postawione na wstępie hipotezy badawcze oraz odtworzyć podobieństwa i różnice pomiędzy niemieckim, włoskim, hiszpańskim i portugalskim modelem politycznego wykorzystania piłki nożnej, a także poszerzono stan wiedzy o tych reżimach. Zgodnie z przyjętą metodą różnicy według Hopkina, analiza podobnych w swej istocie zjawisk polityczności futbolu w wybranych reżimach faszystowskich zwraca uwagę na znaczny stopień zideologizowania hiszpańskiej piłki (wymykający się klasycznym różnicom pomiędzy faszystowskimi reżimami totalitarnymi i autorytarnymi) oraz relatywnie znaczny poziom niezależności futbolu na tle innych instytucji polityczno-społecznych w krajach Półwyspu Iberyjskiego (jednakże wyraźnie większy w przypadku Portugalii niż Hiszpanii).

Dla pełnego zrozumienia fenomenu polityczności futbolu w reżimach faszystowskich niezbędne są dalsze pogłębione studia przypadków oraz poszerzanie pola badań porównawczych. W tym drugim przypadku wciąż brakuje wyczerpujących oraz interdyscyplinarnych analiz na temat propagandowego wykorzystania futbolu przez reżimy faszystowskie, wykraczających poza zestawienie upolitycznienia włoskiego Mundialu w 1934 roku przez Mussoliniego oraz późniejszych o dwa lata berlińskich letnich Igrzysk Olimpijskich przez Hitlera. Oba przykłady, szeroko omawiane w każdym niemal podręczniku dotyczącym związków polityki i sportu, ukazują w istocie jedynie zewnętrzny (międzynarodowy) aspekt propagandowego wykorzystania sportu jako narzędzia promocji reżimu i jego ideologii, nie poruszając równie istotnego aspektu wewnętrznego. Niezwykle ciekawym tematem badawczym wydaje się także próba ukazania w ujęciu porównawczym „drużyn reżimu” – zespołów piłkarskich, które mogły liczyć na szczególne względy ze strony aparatu władzy z powodu ideologicznych, propagandowych oraz dyplomatycznych korzyści, jakie niosły dla niego swoją grą. Przyjmując za oczywistość ogromną rolę i wpływ osoby przywódcy politycznego na kształt reżimu faszystowskiego, tematem równie ciekawym do porównawczego zbadania wydają

się osobiste doświadczenia i relacje ze sportem Hitlera, Mussoliniego, Franco i Salazara – na ten temat powinno powstać oddzielne opracowanie z zakresu socjologii i psychologii polityki. Na drugim biegunie pozostają przypadki wykorzystania futbolu jako formy oporu społecznego wobec niedemokratycznej władzy, takie jak choćby protesty studentów Uniwersytetu w Coimbrze z 1969 roku przeciw portugalskiemu reżimowi faszystowskiemu, których nośnikiem stał się między innymi finałowy mecz Pucharu Portugalii pomiędzy Benficą Lizbona i Académica de Coimbra, rozegrany w tym samym roku w stolicy kraju. Wszystkie te zagadnienia wymagają metodycznego usuwania białych plam z historii politycznego wykorzystania futbolu.

Bibliografia

- Aja T. G. (1998), *Spanish sports policy in Republican and Fascist Spain*, [w:] P. Arnaud, J. Riordan (eds.), *Sport and International Politics. The impact of fascism and communism on sport*, Routledge, New York, s. 97–113.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.) (2002), *Leksykon politologii*, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe ATLA2, Wrocław, s. 385.
- Arnaud P., Riordan J. (eds.) (1998), *Sport and International Politics. The impact of fascism and communism on sport*, Routledge, New York.
- Bieleński S. (2009), *Sport w historii Włoch okresu faszystowskiego*, [w:] T. Gąsowski, S. Bieleński (red.) (2009), *Sport i polityka w dwudziestowiecznych państwach totalitarnych i autorytarnych*, Towarzystwo Historyczne „Historia Iagellonica”, Kraków, s. 87–100.
- Connolly K., MacWilliam R. (2005), *Fields of Glory, Paths of Gold: The History of European Football*, Mainstream Publishing, Edinburgh, s. 49.
- Djelic M. L. (2010), *Institutional Perspectives – Working towards Coherence or Irreconcilable Diversity?*, [w:] G. Morgan, J. L. Campbell, C. Crouch, O. K. Pedersen, R. Whitley (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, Oxford Handbooks, Oxford.
- Dmowski S. (2018), *Futbol i polityka. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne* [w przygotowaniu].
- Drumond M. (2013), *For the good of sport and the nation: Relations between sport and politics in the Portuguese New State (1933–1945)*, „Revista Estudos Politicos”, vol. 2 (7), s. 319–340.
- Gąsowski T., Bieleński S. (red.) (2009), *Sport i polityka w dwudziestowiecznych państwach totalitarnych i autorytarnych*, Towarzystwo Historyczne „Historia Iagellonica”, Kraków.
- Giulianotti R. (1999), *Football: Sociology of the global game*, Polity Press.
- Griffin R. (1993), *The Nature of Fascism*, Routledge.
- Havemann N. (2005), *Fussball unterm Hakenkreuz: Der DFB zwischen Sport, Politik und Kommerz*, Campus.
- Holzer J., Balík S. (2009), *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków, s. 24–33, 91.
- Hopkin J. (2006), *Metody porównawcze*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 254.
- Kallis A. (2000), *The ‘Regime-Model’ of Fascism: A Typology*, „European History Quarterly”, vol. 30 (1), s. 79–104.
- Kassimeris C., Xinaris C. (2017), *Politics and identity in European football: Cyprus in comparative context*, [w:] P. Dolan, J. Connolly (eds.), *Sport and National Identities: Globalization and Conflict*, Routledge, chapter 4.

- Lewis P. H. (2002), *Latin Fascist Elites. The Mussolini, Franco and Salazar Regimes*, Greenwood Publishing Group, ABC-Clio, London.
- Linz J. J. (1995), *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Colorado.
- Llopis-Goig (2015), *Spanish Football and Social Change. Sociological Investigation*, Palgrave Macmillan.
- Lowndes V. (2006), *Instytucjonalizm*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 89–108.
- Marschik M. (1999), *Between Manipulation and Resistance: Viennese Football in the Nazi Era*, “Journal of Contemporary History”, vol. 34 (2), s. 215–229.
- Martin S. (2004), *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*, Berg, Oxford.
- Merkel U. (2000), *The hidden social and political history of the German football association (DFB), 1900–50*, “Soccer and Society”, vol. 1 (2), s. 167–186.
- Morgan G., Campbell J. L., Crouch C., Pedersen O. K., Whitley R. (2010), *Introduction*, [w:] G. Morgan, J. L. Campbell, C. Crouch, O. K. Pedersen, R. Whitley (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, Oxford Handbooks, s. 1–10.
- Payne S. G. (1983), *Fascism: Comparison and Definition*, University of Wisconsin Press, s. 3–7.
- Payne S. G. (1996), *A History of Fascism 1914–1945*, University of Wisconsin Press.
- Pinto A. C. (ed.) (2009), *Ruling Elites and Decision-Making in Fascist-Era Dictatorships*, Columbia University Press, New York.
- Pinto A. C., Kallis A. (eds.) (2015), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan.
- Poboży M. (2010), *Metoda instytucjonalna w badaniach europejskich*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Studia europejskie. Zagadnienia metodologiczne*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 217, 218, 222, 225.
- Quiroga P. (2015), *Spanish Fury: Football and National Identities under Franco*, “European History Quarterly”, vol. 45 (3), s. 506–529.
- Serrado R. (2009), *O jogo de Salazar: A politica e o futebol no Estado Novo*, Casa das Letras.
- Stępiński M. (2015), *Działacze Niemieckiego Związku Piłki Nożnej wobec dyktatury nazistowskiej w historiografii Republiki Federalnej Niemiec 1980–2010*, „Zapiski Historyczne”, vol. 80 (1).
- Teja A. (1995), *Italian sport and international relations under fascism*, [w:] P. Arnaud, J. Riordan (eds.), *Sport and International Politics. The impact of fascism and communism on sport*, Routledge, New York, s. 147–170.
- Wynn A. C. (2007), *The Goooooooaaals of Government: Football as a Political Tool of Fascism and Nazism*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.651.457&rep=rep1&type=pdf> [dostęp 28.02.2018].
- Wyskok M. (2016), *Instrumentalizacja piłki nożnej w państwie totalitarnym na przykładzie Trzeciej Rzeszy*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna”, vol. 15 (3), s. 11–23.

Seweryn Dmowski

**FOOTBALL AS A POLITICAL INSTITUTION IN SELECTED
NON-DEMOCRATIC POLITICAL REGIMES IN EUROPE
COMPARATIVE ANALYSIS**

Summary. The aim of this paper is to depict the social and political dimension of football and its role in the selected non-democratic European political regimes. By using a comparative neo-institutional analysis of four fascist regimes (Nazi Germany, Fascist Italy, Spain under the rule of Franco and Portugal under the rule of Salazar), a typology of analytical categories has been determined to establish the meaning of football as a social and political institution in those political systems, including the impact of the official ideology on institutionalised football and the mechanism of gaining control over football by a non-democratic rule. The comparative analysis has demonstrated both similarities and differences in the extent to which football was politicised in Germany, Italy, Spain and Portugal – this has confirmed the results of other comparative studies of these regimes, but also pointed out to new dimensions of inter-relations between those political systems. This issue has not been analysed from such a broad comparative perspective as the earlier studies focused rather on an in-depth analysis of politicisation of sport in general (and not football specifically) in selected fascist regimes.

Key words: football, political regime, fascism, political institution, Europe.